

УДК 81'367.5=161.2

Вінтонів М. О.

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ

У роботі прослідковано основні підходи до розгляду актуального членування складносурядного речення в сучасній лінгвістиці. Деталізовано засоби вираження макрореми та макротеми на рівні складного речення, а також розглянуто особливості зв'язку між тема-рема-тичними структурами в складносурядному реченні.

Ключові слова: актуальне членування, складне речення, складносурядне речення, структура, семантика.

Вінтонів М. А. Сложносочиненные предложения в аспекте актуального членения. – Статья.

В работе проанализированы различные точки зрения на природу актуального членения, его статус в лингвистике, установлены закономерности актуального членения сложносочиненных предложений. Большое внимание уделено специфике актуального членения формально элементарных/неэлементарных сложносочиненных предложений, рассмотрены темо-рема-тические соотношения в сложносочиненном предложении, характерные для каждой из его частей.

Ключевые слова: тема, рема, высказывание, актуальное членение, коммуникативная структура, сложносочиненное предложение.

Vintoniv M. O. Compound sentences in the aspect of actual division. – Article.

The work speculates on the contemporary linguistics main approaches to the partitioning of the complex sentence. The means of the macro rheme and macro theme expression on the complex sentence level is detailed. Also the peculiarities of the theme-rheme structures in the complex sentences are discussed.

Key words: theme, rheme, actual division, communicative aspect, compound sentence.

Роль інтонації в комунікативному аспекті проаналізовано в працях О. А. Бризгунової, Т. М. Ніколаєвої, Н. Д. Светозарової, В. Кодзасова, І. І. Ковтунової, Г. К. Холдояніді, Т. Є. Янко. Крім того, актуальне членування опрацьовують автори, що досліджують теорію дискурсу: серед інших О. А. Земська, М. В. Китайгородська, У. Л. Чейф, Є. М. Ширяєв.

Будь-яке лінгвістичне поняття має бути чітко визначене і мати недвозначну термінологію. Проте актуальне членування речення (АЧР) донині залишається джерелом термінологічних розбіжностей серед лінгвістів. Розглянуте нами явище йменують по-різному: актуальне членування (І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, В. Матезіус, І. П. Распопов), значеннєве членування (Л. О. Черняхівська), інформаційна структура речення (П. Л. Гарвін), функційна перспектива речення (Я. Фірбас), логіко-граматичний рівень (В. З. Панфілов), комунікативне навантаження (К. Г. Крушельницька), комунікативна перспектива речення (В. Д. Івшин). У зв'язку з цим постає питання про тотожність/розбіжність цих термінів.

Мета роботи – дослідити актуальне членування складносурядних речень у сучасній українській мові, установити особливості вираження макротеми та макрореми на рівні складносурядного речення.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) визначити особливості співвідношення комунікативного й формально-граматичного аспектів речення;

2) з'ясувати засоби вираження актуального членування, характерні для складносурядного речення;

3) обґрунтувати взаємозв'язок між семантико-комунікативними особливостями частин складносурядного речення;

4) встановити характер зв'язку між тема-рема-тичними структурами складносурядного речення на макрорівні.

Об'єктом дослідження виступають складносурядні речення в сучасній українській мові.

Предмет дослідження – актуальне членування складносурядних речень у сучасній українській мові.

У дослідженнях вітчизняних мовознавців з актуального членування (АЧ) спочатку нерідко мова йшла про комунікативне навантаження членів речення, про те, що таке навантаження накладається на члени речення [4, 58; 5, 6]. Але В. Д. Івшин стверджує, що комунікативне навантаження не накладається, а є невід'ємною ознакою речення і його членів і завжди формально виражене (інтонацією, порядком слів тощо). Таким чином, «комунікативне навантаження – це не вторинний продукт, що нашаровується як додаткове на члени речення, а є їхньою первинною комунікативною функцією, заради чого, власне кажучи, і створюється, пишеться й вимовляється речення» [3, 61]. Отже, логіко-комунікативне членування речення являє собою первинне членування, на більш глибокому рівні – на рівні породження висловлення. Не випадково й те, що спочатку воно було названо актуальним, тобто дійсним, значеннєвим, у той час як у традиційній граматиці на першому плані завжди стояло як основне формальне членування.

Термін семантичне членування речення підтримують не всі лінгвісти, тому що він є занадто загальним, адже в синтаксисі зміст пронизує всі його аспекти [6].

Термін функціональна перспектива речення (*Functional Sentence Perspective*) поширений в англomовній лінгвістичній літературі. М. Хеллі-

дей визначає функціональну перспективу речення (ФПР) як мовний компонент, текстотвірний [8]. Він вважає, що функція створення тексту є однієї з функцій мови як такої. Текст – це мова в дії, а ФПР входить у текстовий компонент, який визначає відношення як усередині речення, так і між реченнями, у тому числі неструктурні відношення пресупозиції.

В. Д. Івшин пропонує вести мову не про ФПР, а про комунікативну перспективу речення (КПР). Під КПР має на увазі інтонаційно-семантичну спрямованість речення. Будь-яке речення комунікативне. «Немає жодного речення (і висловлення), яке було б позбавлене категорії комунікативності. Зовнішнім показником цієї категорії служить насамперед інтонація» [1, 195-196].

Ми ж надалі будемо дотримуватися переважно терміна актуальне членування речення (АЧР) (як рівень організації висловлення і як механізм його формування), іноді замінюючи його синонімічним вираженням комунікативна організація речення (як розподіл комунікативно-семантичного навантаження в готовому реченні). Слід звернути увагу на те, що якщо «для всіх мов універсальним засобом вираження предикації є інтонація», то настільки ж у всіх мовах існує й діє закон єдності АЧР і структури [7, 105]. При цьому слід мати на увазі, що зміна інтонації не створює нового речення, а створює нове висловлення в межах цього ж речення.

У сучасній лінгвістиці актуальне членування простого речення уже тривалий час перебуває в полі зору лінгвістів, складне ж речення в цьому аспекті залишається лакуною, яка ще має бути заповнена. Загальновизнано, що просте речення є більш вдачним матеріалом для дослідження, тому що воно має обмежену кількість компонентів, односпрямовану функціональну перспективу й, отже, легше піддається формалізації. Незважаючи на думку деяких лінгвістів про те, що складне речення не прийнятне для моделювання актуального членування, спробуємо виявити загальні закономірності актуального членування складних структур.

Складне речення належить до тих явищ, які постійно викликають різне тлумачення. О. О. Шахматов складне речення називав «поєднанням речень», О. М. Пешковський – «складним цілим», проте вже В. О. Богородицький трактує складне речення як єдине зв'язане ціле. Цю ідею розвинули В. А. Белошапкова, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, О. С. Мельничук, М. С. Поспелов, К. Ф. Шульжук та ін. Наявність на рівні складних речень сполучних засобів зв'язку та інтонації або тільки інтонації зумовила поділ цих речень на дві великі групи: 1) складні речення зі сполучниковим або відносним зв'язком: *І несли ми сили наші, щоб*

звалити гніт віків (П. Грабовський); *Коротка та літня нічка була, і сон був короткий* (Леся Українка); 2) складні речення із безсполучниковим зв'язком: *Розбився вал, утихла буря – більш валів не стало* (Леся Українка) [2, 332].

Отже, складне речення – синтаксична конструкція, що утворюється поєднанням декількох (як мінімум двох) речень-частин на основі сполучних зв'язків сурядності і підрядності або нульового сполучного зв'язку – безсполучниковості [2, 328]. Залежно від засобу зв'язку всі складні речення поділяють на такі різновиди: складнопідрядні речення, складносурядні речення і складні безсполучникові речення.

Залежно від засобів зв'язку та семантичних відношень між частинами складного речення можна виділити такі типи актуального членування складного речення: лінійне АЧ, паралельне АЧ, ланцюгове АЧ, багатоступеневе АЧ та змішане (лінійно-ступеневе АЧ, паралельно-ступеневе, ланцюгово-ступеневе АЧ тощо).

На сьогодні АЧ ССР мало вивчене, перед нами стоїть завдання описати макротему і макрореми на рівні складносурядного речення і виявити те спільне, що об'єднує окремі частини в єдину структуру.

Складносурядні речення (ССР) неоднорідні за своїм складом і семантикою. В узагальненому вигляді семантичні відношення в ССР, реалізовані в мові, можна кваліфікувати як змістову рівноправність предикативних частин, що відповідає їхній структурній рівноправності. На формально-граматичному рівні складносурядні речення поділяють на формально елементарні й формально неелементарні. До формально елементарних складносурядних речень належать такі, що утворені з двох предикативних частин, об'єднаних сурядним синтаксичним зв'язком: *Він знав усіх, і його теж знали всі* (Гр. Тютюнник); *Щось тріснуло в саях, і Василько дав сторчача в сніг* (М. Коцюбинський). Формально неелементарними складносурядними реченнями є такі, що утворені поєднанням трьох і більше предикативних частин: *Ні хмари немає на небі, ні дощ не йде, ні вітерець не колихне повітря* (М. Стельмах); *Зеленіють жита, і любов одцвіла, і волошки у полі синіють* (В. Сосюра) і под.

За характером зв'язку між тема-рематичними структурами ССР на макрорівні поділяють на такі різновиди:

1. ССР з лінійним типом зв'язку.

АЧ ССР з однорівневими семантичними відношеннями, що виявляються по горизонталі, називають лінійним актуальним членуванням.

Минула ніч, і сонце білогриве несе на тросі огню день (В. Симоненко);

$T_0 - P_1 + T_2 - P_2$

Вона підважує ворітця, і в них прокидається чайне кигикання (М. Стельмах);

$T_1 - P_1 + T_2 - P_2$

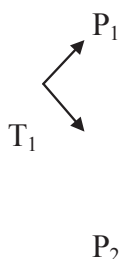
Руки й ноги спухли, і туга залила йому очі слізьми, і голос уже однімає востаннє навіки (О. Довженко);

$T_1 - P_2 + T_2 - P_2 + T_3 - P_3$

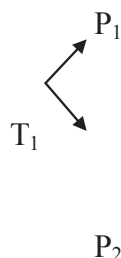
2. ССР з паралельним типом зв'язку

У реченнях, де не можливо визначити інформаційний центр, доцільно вести мову про паралельні комунікативні центри, виражені різними ремами, співвіднесеними з однією темою.

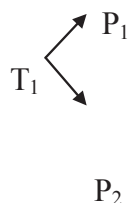
Художник стояв, прихилившись до лутки, і мовчки дивився на місто (О. Гончар);

Більше вона ні слова не сказала матері, а, наклавши на плечі гору прання, пішла розвішувати його на тину (Гр. Тютюнник);

Тим часом і Гайка-Хвіст перестав садити кулаками в стіну і, повернувшись до загального гамору, дивився з божевільною напругою запальними очима (Т. Осьмачка);

3. ССР з ланцюговим типом зв'язку.

Особливість зв'язку цього типу полягає в тому, що рема чи один з компонентів комплексної реми попередньої частини складносурядного речення стає темою наступної частини. Напр.:

Перейняла б там чужих пісень, і чужі пісні стали б для неї за рідні... (Є. Гуцало);

$T_0 - P_1$

|

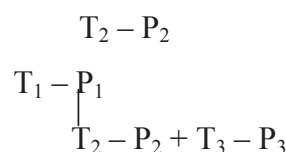
$T_2 - P_2$

4. ССР з мішаним типом зв'язку.

На рівні речень з мішаним типом зв'язку маємо різні поєднання аналізованих вище моделей: ланцюгово-лінійний, лінійно-паралельний типи зв'язку тощо.

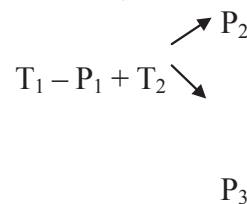
4.1. Ланцюгово-лінійний тип зв'язку:

Тло найчастіше було золоте, але золото не наносилося просто на ґрунт, а спершу покривали ґрунт поліментом (П. Загребельний);

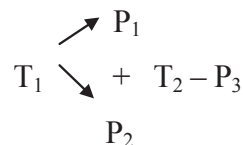
4.2. Лінійно-паралельний тип зв'язку:

Наказ був точний, і кожен давно вже знав свій маневр і передумав безліч думок, готуючись до переправи (О. Довженко);

4.3. Паралельно-лінійний тип зв'язку:

Але я трудився для Батьківщини у великий час з великими людьми і частку їх великості прийняв на себе, і от я бронзовий стою на сторожі нащадків (О. Довженко);

Отже, спільним для всіх ССР є те, що їхні частини, поєднуючись за допомогою сполучників сурядності та певних семантико-синтаксичних відношень, розташовуються тільки горизонтально. У зв'язку з цим актуальне членування ССР загалом і кожної предикативної частини зокрема характеризується відносною автономією. Це означає, що кожна з предикативних частин ССР відповідає «своєму» комунікативному завданню, характеризується певним ступенем автосемантії. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших різновидів складних речень у комунікативно-прагматичному аспекті.

Література

1. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1977. – 312 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис. Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
3. Ившин В. Д. Коммуникативный синтаксис современного английского языка (актуальное членение предложения): дис. д. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. Д. Ившин. – М., 1992. – 429 с.
4. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения / К. Г. Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5. – С. 55-67.
5. Распопов И. П. Актуальное членение предложения (на материале простого повествования преимущественно в монологической речи) / И. П. Распопов. – Уфа: Изд-во Башкирского гос. ун-та, 1961. – 163 с.
6. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 196 с.
7. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во иностр. лит., 1957. – 286 с.
8. Halliday M. A. K. Intonation systems in English / M. A. K. Halliday // Patterns of language: Papers in general, descriptive and applied linguistics / ed. by A. McIntosh, M. A. K. Halliday. – London: Longmans, 1966. – P. 111-183.